

Az alany és az állítmány egyeztetése a középmagyar korban*

Az alany és az állítmány egyeztetése szempontjából a középmagyar kor nem különbözik nagymértékben sem az ómagyar kortól, sem a 20. századi nyelvszokástól – a szintagmák jelentős részében ilyesmi nem is lenne várható. Az alábbi dolgozatban emiatt azokon az alany-állítmányi kapcsolatokon lesz a tárgyalás hangsúlya, ahol két vagy több egyeztetéstípus közül választhat a nyelvhasználó; ez leggyakrabban akkor fordul elő, amikor valamilyen oknál fogva megjelenik a pluralitás a pusztán vagy szerkezetes alany jelentésében. A választási lehetőség a különféle egyeztetési lehetőségek között hol a vizsgált korszak sajátossága, hol teljesen általános, a mai nyelvállapotban is adott, hol – esetleg – nyelvjárási jellegzetesség, bár ez utóbbit nehezebb tetten érni. Mivel az összes alany-állítmányi kapcsolatnak csak kis százaléka olyan, amelyben variánsok közötti arányok vizsgálhatók, a dolgozatban előforduló statisztikák a készülő középmagyar történeti nyelvtan korpuszának egy bővített változata alapján készültek, amely századonként 500000 n-nyi szöveget tartalmaz.

A középmagyar kor jellegzetessége, hogy állítmányi szerepben nemcsak ige, névszó és melléknévi igenév jelenhet meg, hanem határozói igenév is. Az utóbbi eset a kongruencia szempontjából is külön tárgyalást kíván, mivel itt a határozói igenév alakja szabja meg, hogy egyezik-e számban az alany és az állítmány. Igei, valamint névszói-igei állítmány esetén szám- és személybeli egyeztetés vizsgálható. A személybeli egyeztetés szabályai a vizsgált korban általában megegyeznek mind a korábbi, mind a későbbi korszakokban tapasztaltakkal, a számbeli egyeztetés területén már vannak aránybeli eltérések. Azokban az esetekben, amikor a nyelvhasználó számbeli egyeztetéstípusok között választ, általában két lehetőség áll szemben egymással:

a) alaki egyeztetés, azaz az állítmány egyes számú: *Megzördüle Mikes, Teleki* (Bethl. 546);

b) értelmi egyeztetés, azaz az állítmány többes számú: „*Teleki pedig és a páter halálban siettek*” (Bethl. 272).

Harmadik egyeztetéstípusként – gyűjtőnévi alany, valamint mennyiségjelzős alany esetén – megjelenhet az alaki egyeztetés redundáns módja is, amikor mind az alany, mind az állítmány többes számba kerül:

c) „*de kgdnek sok dolgai voltak*” (TLev. 154).

A három típus közül a középmagyar korban is a nem redundáns alaki egyeztetés fordul elő az alany-állítmányi kapcsolatok döntő többségében, ugyanakkor bizonyos esetekben kedvelt a redundáns alaki egyeztetés is (ez a későbbiekben szinte teljesen eltűnt). Az értelmi egyeztetés egyes, az ómagyar korban adatolt típusai a vizsgált korszakban már nem jelennek meg, más szerkezetekben azonban viszonylag gyakran fordulnak elő.

Az alábbiakban elsőként az igei, illetve a névszói-igei állítmányokkal kapcsolatos egyeztetési kérdéseket tekintem át. A számbeli egyeztetést vizsgálva két fő csoport különül el: egyfelől azok az esetek, melyekben a mondatban egy alany szerepel, de ennek a jelentése vagy valamely más mondatrész kiválthat többes számú egyeztetést (pl. gyűjtőnévi alany, mennyiségnévi alany, illetve jelzős alany, társhatározó, birtokos személyjeles alany); másfelől azok az esetek, melyekben halmozott alanyok miatt jelentkezik választási lehetőség alaki és értelmi egyeztetés között. A számbeli egyeztetést követően a személybeli egyeztetés vizsgálata következik, majd pedig a határozói igenévi állítmányoké.

* A tanulmány az OTKA (T 48867) támogatásával készült.

I. Az állítmány igei vagy névszói-igei

A számbeli egyeztetés

1. Egy alany esetén

A) Egyes számú alany mellett általában az állítmány is egyes számú: „Kezdetben *vala* az *ige*” (Káldi 984). Ettől eltérő egyeztetési módok általában az alábbi esetekben fordulnak elő:

a) Egyeztetés gyűjtőnévi alannal

Gyűjtőnévi alany esetén az állítmány leggyakrabban egyes számú: „*A beka neep, [...] kew-nyerewg wala* lupiternek” (Pfab. 16b); „Azért mikor az *Tanach* kéz volna megh hodolni” (Szam. 83); „Ezert *gyōtōr* vegre a pokol béli *raj*” (Bök. 393). Szórványosan (s a vizsgált korszakokon belül a 18. században a legkevesebbszer) előfordul értelmi egyeztetés is: „es az eghez fallw *nepe* maghok gondolattýabol rea *menthennek*” (1588: Úsz. 97); „Az fokalágu *fereg* peniglen, *teritik* *vala* ruházattýokat az útra” (Alv. 1); „De mindazonáltal próbára engemet Bossányi urammal a *commissio* pro ultimaria sententia exaudentia oda küldvén, annyira *stringaltak* ratiokkal” (1706: Rádlr. 1: 601). A gyűjtőnevek esetében felmerülő harmadik egyeztetéstípus, a redundáns alaki egyeztetés azonosítása azért ütközik nehézségbe, mert az esetek többségében nem ítéltető meg egyértelműen, hogy a gyűjtőnév többes száma valóban redundáns-e, vagy csoportok többségét jelöli. Így például a következő esetek is kétféleképp értelmezhetők: „Mert az lido *népec* lftenőket *el hattac*” (Sztárai P1b); „Hol rendben *állnak* túl kozák *seregek*, / nem készületlen, nem esze veszett népek” (Rep. 54); „Mely helyben az *hadak*, mint egy fene vadak, *vóltak* serénsséggel-is” (List. 300).

A három egyeztetéstípus közötti általános mennyiségi összehasonlítás a fenti elemzési probléma miatt aligha lehetséges, csak szűkebb érvényű megállapítások tehetők. A Máté-evangélium párhuzamos helyeit összevetve például az tapasztalható, hogy míg Pesti és Káldi egyaránt kedveli a redundáns és a nem redundáns alaki egyeztetést, addig Sylvester és Károli szinte kizárólag az utóbbit használja: „Ees mýkoron eýt az *feregek hallotak volna*” (PÚT. 30a ~ Káldi 914), de: „es az *feregnip* mikoroñ *meghallotta volna*” (SÚT. 22b ~ KárÚT. 14b). Azt, hogy a gyűjtőnév melletti értelmi egyeztetés nem jellemző a korszakra, az is alátámaszthatja, hogy olyan szerkezetekben sem fordul elő mellette többes számú állítmány, amikor egyéb tényezők is növelnék annak esélyét, tehát például ha gyűjtőnevek halmozott alanyok: „*udvari ifjuság; nemes- és főrend sorba álljon* a három palotán” (Bethl. 552; de: „mellyet meg látván Nagy Sándor, és az ő Tábora, igen meg rémulének” HB. 231); illetve ha a mondatban társhatározó is van: „Io reggel az egéz *tanach*, az *zaz* Emberrel eggywt, az *varos* hazához be *giwle*” (Szam. 82: 55).

b) Egyeztetés mennyiségjelzős alannal

Mennyiségjelzős alany mellett az állítmány általában egyes számú: „Az *ket Porkolab* mind tuttokra *ada*” (TKr. 165); „es Körmendhöz az meli *harom falu* legközelieb *uagion*” (1641: ZLev. 75); „mivel *kétt Convictor el ment*” (1722: KSLev. 431). Viszonylag gyakrabban fordul elő a redundáns alaki egyeztetés is: „Mind az *ket fel peressek vduarhelizekiek*” (1590: SzOkl. 1: 114); „es az *keth* kisseb *hugaid* is ha az hidegh leles miatt *betegek nem uolnanak*” (1629: LPLev. 106); „ki maga meg-halván, *két Fiai maradtanak*” (BKata 7). Ez a két típus sok esetben egyetlen szerző szövegén belül is szabadon váltakozik; verses szövegekben a váltogatása jó lehetőség a szótagszámtöltésre, de prózában ugyanígy előfordul valószínűleg mindenféle funkció nélkül. A bibliafordítók nyelvhasználatát összevetve az tapasztalható, hogy Károli a redundáns alaki egyeztetést részesíti előnyben, Pesti és Káldi, úgy tűnik, szabadon váltogat a két típus között, Sylvesternél pedig a gazdaságosabb típus fordul elő többször, és a redundáns főként a sok mennyiségjelző után jelenik meg: „Mýkoron kegýg *fok hamýftanwk iewttenek volna*, wegre *iarwlanak keet hamýftanwk*” (PÚT. 60b) ~ „mikorñ *fok hamýfs tanuk iútttenek volna* [...] Ef vigre *két hamýfs tanu iőue elő*” (SÚT. 43b). A mennyiségjelzős alany melletti harmadik egyeztetéstípus, az értelmi egyeztetés a másik két típushoz képest

igen ritka, s az adatok zöme a 16. századból való: „Nekemis *harom* Iambor *zolgam* *weztenek* alata” (Mart. 6); „Mint erős Bainakságh, e’ *két Olah-ország, vadnak* jo segítségül” (List. 300); „hog az aszszony mellet az *két becsületes személy, el ropnák* az aszszonyokét is” (1719: TörLev. 35).

c) Egyeztetés mennyiségnévi alannyal

Mivel a mennyiségnévi alany (főnévi használatú tőszámnév, valamint mennyiséget jelentő főnévi névmás, vö. Rácz 1991: 68) maga is ritka, az alaki egyeztetés (pl. *Fridjesem e’ kettő*, Prod. 298) mellett szórványosan megjelenő értelmi egyeztetést csak regisztrálni lehet, viszonyítani nem: „Mind az a *harom* nem *mentenek*” (1582: Úsz. 70–1); „Egybe-híván pedig a’ *tizenkettő* a’ tanítványoknak fokaságát, *mondának*” (Káldi 1015). Egyeztetési szempontból kivételes a *többi*, amely mellett általában többes számú az állítmány: „az *többi* penig nem *adnak* tizedet” (1568: NLev. 239); „Az *tewbbj* kegýg *mondnak wala*” (PÚT. 64a ~ KárÚT. 30a ~ Káldi 930); „a *többi* magok semmiségekbⁿ *maradgyanak*!” (Stol. 639). Egyes számú használatra is található azonban példa: „az *többi* is mind kezemhez *került*” (1722: KSLev. 426); „Hát mégh az *többi*, az is alkalmasint *fel vett* anyira” (1722: KSLev. 427). Az egyeztetés változása itt a *többi* jelentés- és funkcióváltozásával van összefüggésben, amely a középmagyarban kezdődik: az eredetileg a mondatban alanyi szerepet betöltő, ’többiek’ jelentésű főnév mellett a 18. században megjelenik a jelzői használat is, s a korábbi funkció fokozatosan a háttérbe szorul, a morfológiai felépítés (*több* + -i E/3. birtokos személyjel, tkp. ’többje’) elhomályosul (Imre 1953). Érdekességgépp megemlíthető, hogy a mennyiségnévi alanyok csoportjában is felbukkan a redundánsabb alaki egyeztetés típusa: *Mind kettők híressek, régiek s jelessek* (List. 331).

d) Egyeztetés társhatározós alannyal

Befolyásolhatja az alany-állítmány egyeztetést az is, ha a mondatban olyan társhatározó van, amely jelentését tekintve az alanyhoz kapcsolódik szorosabban (azok, amelyek a tárgyhoz kapcsolódnak, nem idéznek elő értelmi egyeztetést). Az alábbiakban csak a számbeli egyeztetés szempontjából releváns alany-társhatározós kapcsolatok vizsgálata következik, tehát azoké az eseteké, amelyekben az alany egyes szám harmadik személyű, a társhatározó pedig harmadik személyű (az eltérő szám-személyű alanyok, illetve társhatározók vizsgálatát l. a személybeli egyeztetést vizsgáló részben). Az uralkodó egyeztetéstípus ebben az esetben is az alaki egyeztetés: „*Battyáni uram elmene* tennap *ű fölségével*” (1550: NLev. 3); „*kegyelmed* Körmendre *gyüliön* minden *nepeuel*” (1641: ZLev. 19); „azért hogy *Leányo* nem *fekiüt* le annya Hampo Eörse házánál uj hűtvös *társával*” (1737: Bosz. 1: 538). Az értelmi egyeztetés ritka, az összes adat 8,6%-ában jelenik meg (150 előfordulásból): „de *Orozý Mathe felessegeuel* *megh nē Adak*” (Mart. 3); „ez így léuén az gyermeket ezen *fatens feleségestől vitték* Bácsára Czopor Pálnéhoz *förösztenny*” (1677: Bosz. 1: 377); „de *Gillányiné Apafi Annával*, ki egy volt a fejedelemmel, azt *mondták* veszekedve” (Bethl. 547). Meg kell azonban jegyezni, hogy még e közül a kis számú előfordulás közül sem minden esetben a társhatározó hatására többes számú az igei állítmány, a következő esetben például a számallapot-határozó befolyásolhatja a kongruenciát: „*Samary Ztojýsith Bartol* az *eóchyuel* *laktak* *ketten* fél helyben” (1599: Úsz. 260).

e) Egyeztetés birtokos személyjeles alannyal

Főként bibliafordításokból kerültek elő olyan alany-állítmány kapcsolatok, amelyekben a birtokos személyjeles alany egyes számú, az állítmány mégis többes számba kerül: „A *tý zemetek* kegýg *bodogok*” (PÚT. 26b); „(Mert imé niluán *vadnac*) azoknak *kőnyhúllatá’foc*” (KárÓT. 1: 625a); „mert az *ő chelekedetek gonofý’fak valának*” (Káldi 986). Az ilyen előfordulások talán azzal magyarázhatók, hogy a bibliafordítások nyelvhasználata bizonyos tekintetben archaikusabb, erősebben kötődik az ómagyar előzményekhez. Az -i birtoktöbbsesítő jel használata pedig a többes számú birtokosra utaló személyjelek mellett az ómagyar kor kései szakaszában még csak terjedőben volt

(leg hamarabb T/1., leg később T/3. birtokos mellett terjed el), de az alakok homonímiájából (egy birtok, ill. több birtok) származó kétértelműséget egyéb eszközökkel, többek között az állítmány többes számával is kiküszöbölhették; a fentiekhez hasonló példák az ómagyarból is adatolhatók (Korompay 1992: 339–45; erre az egyeztetéstípusra eltérő magyarázatot ad Farkas 1995: 237). Ezek az esetek tehát ismét az értelmi egyeztetés egy altípusát testesítik meg.

B) Többes számú alany mellett az állítmány is többes számú: „Járom alá *hajtyák* az *ökrök* nyakokat” (Gyöngy. 152). Az alaki egyeztetéstől eltérő alany-állítmányi szerkezetek a középmagyar korpuszban két jellegzetes környezetben fordulnak elő, de a példák száma alacsony.

a) Többes számú alany mellett is egyes számú lehet a névszói-igei állítmány névszói része, ha az állítmány névszói része elvont főnév: „hogy az haborusagnak *tű voltatok oka*” (1590: SzOkI. 1: 116); „’S keserves *kinnyaid* Anyád *epéssége*” (Juh. 248); „’*Ti* vattok a föld *fava*” (Káldi 904); de: „’*Ti* vattoc ez földnek *sauai*” (KárÚT. 5a).

b) Előfordul, hogy *-i* birtoktöbbséítő jeles alany mellett egyes számú az állítmány: „’*Drágáb* az Ezüstnél *Kapcsai* Ezeknek” (AmA. 85); „és mindenik *lába-hegyei* két-két kőrömmel *erős*” (Méh. 31); „de ifzonyú *tagjai* [...] Oriálok temérdekségéhez *vala* mérve és alkalmaztatva” (Ép. 578). Mivel palatális hangrendű szavak mellett az *-i* nemcsak birtoktöbbséítő jelként értelmezhető, hanem az egyes szám harmadik személyű birtokos személyjel allomorfiaként is, nem minden esetben dönthető el, hogy az egyes számú állítmány kongruens vagy inkongruens szerkesztésmód eredménye: „Az előnc *czepi* ha hamar *fel bérad* fél nélkül” (Csizió G2a). Ha azonban az alany veláris hangrendű, akkor valószínűleg inkongruens a szerkesztésmód: „Hadi *tanácsi* pedig nem *szűnik* Brassóban” (Rep. 58).

2. Két vagy több alany esetén

A) Az állítmány egyeztetése egyes számú halmozott alanyokkal

Az alábbi táblázat az egyes számú halmozott alanyok utáni alaki és értelmi egyeztetés meg-
oszlását tartalmazza:

	egyes számú állítmány, db	%	többes számú állítmány, db	%	összesen
16. sz.	107	87,0	16	13,0	123
17. sz.	140	90,9	14	9,1	154
18. sz.	114	82,6	24	17,4	138
Összesen	361	87,0	54	13,0	415

Az értelmi és alaki egyeztetés közötti választást befolyásoló tényezők közül a **halmozott alanyok közötti viszony** a legfontosabb, hiszen bizonyos mellérendelési típusok kizárják az értelmi egyeztetést, ugyanis az állítmány nem fogható fel a két alany által közösen végrehajtott cselekvésként. A gyakrabban előforduló mellérendelés-típusok közül ilyen a választó, illetve a kizáró ellentétes viszony; ezek között csak alaki egyeztetésre találunk példát: a) választó viszony: „hogý *Erdeodj Peter vram eo Naga awagj ban vram eo Naga adoth wolna*” (1594: Úsz. 234); „vagy az óra vére *folyáfa*, vagy pedig *hányás következik* utánna” (PaxC. 2); „*Andrássi, Jasztrabszki vagy Bartha fogja tudni*” (1722: KSLev. 439); b) kizáró ellentétes: „es mikoron nem ualamely vagy házmal való *fido kiraly*, hanem *Romai chafzar paranchol uala* az *fidocnac*” (TEv. 67); „mert bizony nem az Nagod joszaganak *kivanasa*, hanem az *kárvallás viszen rea*” (1675: BLev. 275); „Nem *Toroczkej kovác*, hanem *Károlyi Sándor állítja* azt kézben” (1722: KSLev. 439). Az értelmi egyeztetést azok a mel-

lérendelés-típusok válthatják ki, amelyeknél az alanyok viszonya nem zárja ki a pluralitást; a középmagyar korpuszban egyszerű kapcsolatos, hozzátoldó, összefoglaló-megosztó, valamint enyhén szembeállító viszonyú alanyok mellett fordul elő.

További fontos tényező **az alanyok és az állítmány sorrendje**. A lehetséges variációk közül az a legritkább, hogy az állítmány beékelődik az alanyok közé (az összes halmozott viszonyinak mindössze 5,8%-a ilyen sorrendű), de ezek között egyáltalán nincs példa arra, hogy az állítmány értelmi egyeztetéssel többes számba kerülne, azaz az alaki egyeztetés kizárólagos: „*eső lében és bé!*” (Csizió G1a); „Hogy az *nap* ő hevségében Néked ne ártson éjyel *Az hól* az ő fényével” (SzMA. 291); „az nagyjánál az embereknek ezüst *mosdókorsó* volt s ezüst *medencze*” (Ap. 324). Abban az esetben, ha az állítmány megelőzi az alanyokat (az összes adat 31,2%-a), vannak ugyan példák értelmi egyeztetésre, de részesedésük mindössze 4,7%: „*Felperesek főlei Fozto Imreh es olaztelki Andras Kouachj es Bartha Mihali* azon olaztelekij” (1590: SzOkl. 1: 114); „és *sógorai valának Kamarási Pál és László*” (Herm. 145); „*Törvénykeztek Varga, Szabo, Timar, Fazakas?*” (Stol. 621). A döntő többség ebben az esetben is alaki egyeztetéses: „Kit nem *indíthatna* ifjú szép *orcája*, vitézi *állapotja*” (Eur. 408); „*Meg iöve Frank Georgy es Mezaros Andras* Moysestwl” (Szam. 82); „*megbeszélé Zágoni György és Berekszászi* a dolgot” (Herm. 133). Végül abban az esetben, amikor az állítmány követi az alanyokat (az összes adat 63%-a), az értelmi egyeztetés előfordulása 18%-nyi: „hogý *Pap Istwan es Pap Mýhalý* oth az faluban keoztók ez dologerth ne *lakhassanak*” (1594: Úsz. 233); „*Frank Georgy es Mezaros Andras* *megh módak* az Tanach es az *zaz ember eleöt*” (Szam. 82–83); „Hogy mind a’ *torony*, mind a’ *Király*, maga első álláfok helyén *légyenek*” (Sách B1a). Ez meglehetősen magas részesedésnek tekinthető az alaki egyeztetéssel szemben: „De viszontag *hitem és én nemzetségem* nagy kisebbségben *esnék*” (Eur. 408); „hogy a jó nyelv alatt *méz és téj* *vagyon*” (Pázm. 218); „tehát, mind *étel*, mind *ital* *léfzen* ott” (Csúzy 13).

A szórend vizsgálatokor azonban keresztező szempont **az állítmány szófaja**, amely szintén befolyásolhatja az egyeztetést. Az a megállapítás, hogy akkor a legnagyobb az értelmi egyeztetés aránya, amikor az állítmány követi az alanyokat, csak azokra az esetekre vonatkoztatható egyértelműen, amikor az állítmány ige – igaz, ez az összes halmozott alanyos szerkezetnek több, mint négyötöde. Ha az állítmány névszói, akkor az értelmi egyeztetés azonos arányban fordul elő az alanyokat megelőző és az alanyokat követő állítmány esetében. Tekintettel azonban arra, hogy az összes halmozott alanyos szerkezetnek kevesebb, mint az ötöde névszói állítmányú, s ezeknek ismét csak kevesebb, mint 10%-a értelmi egyeztetéses, igen kevés adat van a halmozott alanyokat megelőző, illetve a halmozott alanyokat követő többes számú névszói-igei állítmányra. Az tehát, hogy névszói-igei állítmány esetén mely szórendi variáció kedvez az értelmi egyeztetésnek, valójában – legalábbis ekkora korpusz alapján – nem mérhető fel. Az ugyanakkor megjegyezhető, hogy igei állítmány esetén egyértelműen a hátul álló állítmány jelenik meg gyakrabban többes számba (az összes értelmi egyeztetéses igei állítmány 93,6%-a követi az alanyokat).

A vizsgált századokban az értelmi egyeztetés esetében lényeges tényezőnek tűnik az is, hogy **az alany személyt jelöl-e** – az értelmi egyeztetés melletti alanyok kétharmada ilyen: „hog’ minapiban *Groff wram es Lichtenstain wram* Nagod ellen tanachoth *tartottanak*” (1591: DMissz. 18); „*Fiam s leányom* Kdnek *ajánljak* szolgálatjokat” (1692: LevT. 2: 394); „Az *vöm, fiam, unokám* ne *járjanak* veszedelmes helyeken” (1710: LevT. 2: 383). Ha pedig csak azokat a halmozott alanyokat tekintjük, amelyek esetében a mellérendelés típusa nem zárja ki eleve az értelmi egyeztetést, akkor ennek az egyeztetéstípusnak itt még jelentősebb a részesedése, például az egyszerű kapcsolatos viszonyú alanyoknál az esetek négyötödében akkor többes számú az állítmány, ha az alany személyt jelöl. A szempontokat megfordítva hasonló eredményekre lehet jutni: az egyszerű kapcsolatos viszonyban lévő, személyt jelölő halmozott alanyok az esetek felében többes számú állítmánnyal jelennek meg.

B) Az állítmány egyeztetése többes számú halmozott alanyokkal

Többes számú alanyok mellett az állítmány is többes számú: „*Az aßþonioc þep leyanyoc nagy gyengen elnec*” (TR. 267); „*Szívbeli sebeim, szerenczétlenségim / Óránkint nevedeknek*” (RMKT. XVII/16: 387); „*Törött tagjai, maradék düledéki* nem különben [...] ifzonyú kőzfiklákkel megterhelt üregeket *vetettek* a' fzem elejbe” (Ép. 579).

C) Az állítmány egyeztetése különböző számú halmozott alanyokkal

Különböző számú halmozott alanyok mellett a leggyakrabban előforduló egyeztetéstípus az, amelyben az alaki (közelségi) és az értelmi egyeztetés egybeesik, azaz a többes számú állítmányhoz a többes számú alany(ok) áll(nak) közelebb: „*férjed és leányid szüntelen veled vannak*” (Eur. 410); „*de mivel mind Kegyelmed(ne)k utra indulása, s mind Uramnak Eö K(e)g(e)lmének derekas foglalatossági meg gatoltak*” (1671: RLev. 54); „*Horti István püspök és az enyedi professorok predikáltak*” (Bethl. 556). Azokban az esetekben, ahol „megmérközhet” egymással az alaki és az értelmi egyeztetés, az alaki egyeztetés van többségben, szemben az értelmi egyeztetéssel: „*Eleget menté magát a' szegény ember 's mind a' több Papok is*” (Herm. 186); „*étel és csemege, confectumok és az időkhöz képest gyümölcs is úgy volt*” (Bethl. 278); „*Mivel pedig azon bor, szalonnák és gabona [...] Horváth Pálnál marad*” (1709: LevT. 2: 376); illetve: „*Grof Melit Vramek Karolj Vram jutanak hozza*” (1592: TLev. 37); „*Mert minden próféták, és a' törvény is János-ig profétáltak*” (Káldi 896); „*Ketek mellett lévő unoeskáim s kedves leányom és menyemasszony hogy s mint vannak*” (1709: LevT. 2: 370). Ezekben az esetekben azonban az alanyok és az állítmány sorrendje is fontos: hasonlóképp az egyes számú halmozott alanyokhoz, itt is gyakrabban fordul elő értelmi egyeztetés, ha az állítmány követi az alanyokat (ezekben az esetekben az adatoknak több mint fele ilyen), mint amikor az állítmány a szerkezet élén áll. A sorrend abban az esetben is meghatározza az egyeztetést, amikor az állítmány az alanyok között áll, mert ezekben az esetekben az állítmány csak az előtte álló alannal egyezik: „*az oczjem le tegje elozor, uagj maradjkj, [az utan] felesigemnek giermekjmnek [...] kiz pinzul*” (TVég. 127), „*Plátó az[t] állatta 's még némelly efzelős 'Sidók-is*” (Hil. 30). Végezetül megemlíthető, hogy – meglepő módon – található példa arra is, amikor az egyeztetés sem nem alaki, sem nem értelmi: „*Ezen való keferüségem és firalmas gyötrödém [...] annyira el-erötlenített*” (BKata 17).

A személybeli egyeztetés

Egy alany esetén

Egy alany esetén az állítmány személyben mindig egyezik az alannal. Szabályszerű eltérés (hasonlóan az ómagyar korhoz és a mai nyelvállapothoz) tapasztalható a vonatkozó mellékmondatok esetében, amelyekben a 3. személyű *ki, kik* alanyba átsugárzik a főmondatbeli explicit vagy implicit első vagy második nyelvtani személy, s a mellékmondati állítmány ennek hatására szintén első vagy második személybe kerül: „*en üagyok az, ký bator Biuell merek azal kirkedni*” (BKom. 74); „*ah átkozott lennék, Méltó, ki mindgyárást menykő ütést vennék*” (Flor. 266). Ugyanez előfordulhat az egyes vagy többes számú megszólításra vonatkozó mellékmondatokban is: „*Menybeli Iftenem ki vagy en vramnac, az nagy Abrahamnac io akaro Iftene*” (BatI. L3a).

Több alany esetén

Mivel a korpusz erre a szerkezetre csak csekély számú adatot tartalmaz, a középmagyar nyelvhasználatnak erről a területéről csak nagyon óvatos feltételezésekkel lehet élni. Több alany esetén az a gyakrabban előforduló egyeztetési megoldás, hogy az állítmány többes számú, és a legkisebb számú nyelvtani személyhez igazodik, azaz ha az alanyok között van első személyű, akkor az állítmány többes szám első személyű: „*Hißem sem en, se pedig az en Vram semmit tehechigünk*

berint nem *uitettünk* Ngod ellen semmit” (1589: TLev. 29); „hogy többé sem *én*, sem *ő* ezen ne *törödjünk*” (1709: LevT. 2: 378); „*Pápai Ferencz* medicinae doctor, jó predikator és *én* voltunk *mellette*” (Bethl. 553). Ugyanakkor található példa arra is, hogy az állítmány egyes számú, a közelebb álló alannal egyezik számban és személyben: „de az ludfiba sem *én*, sem *te* nem *eszel*” (1554: NLev. 11); „mjnd *en magham*, s-mjnd pediglen az kis *Barberlj* az vérhas bélj beteghségbül könnyebben *uagyon*” (1632: LPLev. 134); „mint *mások* 's még *magam-is véltem*” (Ments. A2b).

Egyeztetés társhatározóval

Az alábbiakban azoknak az eseteknek a vizsgálata következik, amelyekben a társhatározó nemcsak a számbeli, hanem a személybeli egyeztetést is befolyásolhatja. Ez akkor fordulhat elő, amikor az alany első vagy második személyű, illetve ha a harmadik személyű alany mellett a társhatározó első vagy második személyű. Az egyeztetésnél ezekben az esetekben fontos szempont, hogy az alany explicit-e vagy implicit.

A) Explicit alany esetén

a) Egyes szám első vagy második személyű explicit alany és harmadik személyű társhatározó esetén általában csak az alannal egyezik az állítmány: „*Én* is mind *urammal egyetembe* egész-ségbe *vagyok*” (1544: NLev. 1); „*Eösméretlen* *vagyok én* pedig *azzal-is*” (Gyöngy. 159); „*The*, *Fozto Imre*, az *töb tarsaidal megh körniekezel*” (1590: SzOkl. 1: 116); „*Te* is azért, *Musám*, *serkenj-fel ezeckell*” (Gyöngy. 152). Volt példa azonban arra is, hogy az állítmány a társhatározó hatására többes számba kerül: „mert *én Tamás uramméval* az Förtön *halászunk*” (1543: NLev. 225).

b) Egyes szám harmadik személyű explicit alany és első vagy második személyű társhatározó esetén az állítmány szintén csak az alannal egyezik az esetek túlnyomó többségében: „*Misére* menet eggyenyihán rendbe *szóla az atyjok velem*” (1552: NLev. 6); „*Rabbi*, a '*ki veled* a' *Jordánon túl vala*” (Káldi 987); „*Idvezült Édes Anyám-is velem együtt ki-ment Rétenbe*” (BKata 11–2). Itt is előfordult azonban olyan adat, melyben értelmi egyeztetés található: „*Azoniomnak eo kedmenek az Atamfia velem eoöue* zolgalatunkat *Aianliwk*” (1591: TLev. 113).

B) Implicit alany esetén

Ha az alany implicit, az értelmi és az alaki egyeztetés előfordulási arányait azért nehéz összehasonlítani, mert a példák csak akkor elemezhetők egyértelműen, ha az állítmány egyes számú – ezekben biztosan alaki az egyeztetés: a) E/1. alany, 3. személyű társhatározó „*azért [...] vele haza megyek*” (1544: NLev. 1); „*hogi szerelemben estem volna* *vala meli kisazonia*” (1630: LPLev. 115); b) E/1. alany, 2. személyű társhatározó: „*soha azért az Malomért öszueö nem veszek ueled*” (1634: LPLev. 164); „*Es a mint veled beszéllek*” (1695: BLev. 323); c) E/2. alany, 3. személyű társhatározó: „*jobbaggiddal, zolgaidal* *halalomra jgiekeztel*” (1590: SzOkl. 1: 115); „*Hanem holnap ebédre mind Menyem Aszonnyal edgyűt, jűy által hozzám*” (1633: LPLev. 148); d) E/2. alany, 1. személyű társhatározó: „*Ha velem közéffűlni akarj*” (HKr. 81a); „*Hogy velem oda jői mennél előbb*” (Flor. 262); e) E/3. alany, 1. vagy 2. személyű társhatározó: „*uelem egyetembe fogmeuetni*” (TEv. 67); „*hogi előtem bezelhesen uagi ket szot ueled*” (BKom. 70). Ha azonban az állítmány többes számú, a kontextus alapján sem dönthető el minden esetben, hogy pusztán az implicit egyes számú alany és a társhatározó váltják-e ki a többes számot, vagy az alany ténylegesen többes számú (s emellett ez a kérdéskör már átvezet a tagmondatokon átívelő egyeztetés témájához, amely a szöveggrammatika tárgya, nem a jelen dolgozaté). A következő esetben például a szövegelőzményben E/1. alany szerepel, tehát feltételezhető, hogy az állítmány csupán a korábbi E/1. alanyra és mondatban szereplő társhatározóra vonatkozik, de sok példánál nem azonosítható hasonló módon a rejtett alany száma: „*hogi az mý kewesseth talalthwnk wolth az zegený öcheme*” (1587: Úsz. 88). Ezért

csak annak megállapítására lehet szorítkozni, hogy bár elviekben itt gyakran előfordulhatna többes számú állítmány, a fordított esetre (implicit alany és társhatározó mellett egyes számú állítmány) lényegesen több példa van.

II. Határozói igenévi állítmány

A vizsgált korban mindkét határozói igenév, azaz a *-ván/-vén* képzős és a *-va/-ve* képzős is funkcionálhat állítmányként. Az igenév alanya lehet koreferens a szövegkörnyezetével, vagy lehet attól eltérő is, valamint lehet explicit és implicit. A *-ván/-vén* képzős igenév nem egyezik alanyával se számban, se személyben (a példák explicit saját alanyokat tartalmaznak): „Gondolkodóba *esvén* azért én, méltán, ha eszem volt, ha ugyan oda hagyjam-é olyan firos állapotomat” (Ments. A2b); „*ki megh föröztüén* ezen Fatenst, ugy allott el az giötrelem rola” (1677: Bosz. 1: 377); „hogý tellyességgel nincs modgyok, hogý Erdély részérül a plenipotentián kívül is statust agnoscallyonak, mellybül észre *vévén mi* is, hogý a bécsiéknek oda járjon elméjek” (1706: RádIr. 1: 601).

A *-va/-ve* képzős határozói igenév lényegesen ritkábban fordul elő állítmányként, mint a *-ván/-vén* képzős, s alanyával számban egyezik; úgy tűnik, leggyakrabban a *rak* ige szerepel ragozott határozói igenévként a szövegekben: „kinec a partiā meeg moftis fzip almac, es fzőlő gerezdec terőmnek, de belül hammuual *rakuac*” (SzKr. 11b); „kyk kűyül zepnek teeczének, belewl kegýk *rakwak* halottaknak tetemýwel, Ees mýnden rwtfaggal” (PÚT. 51a); „űgy, a’ világi vendégségek *rakvak* vefzedelmekkel” (Csúzy 10).

FORRÁSJEGYZÉK

<http://www.nytud.hu/oszt/nyelvtort/abcrendeskkforras.pdf>

SZAKIRODALOM

- Farkas Vilmos 1995. A hozzáréndelő szerkezet. In: Benkő Loránd (főszerk.): *A magyar nyelv történeti nyelvtana* II/2. Akadémiai Kiadó, Budapest, 210–46.
 Imre Samu 1953. Többi, többiek. *Nyr.* 77: 212–8.
 Korompay Klára 1992. A névszójelezés. In: Benkő Loránd (főszerk.): *A magyar nyelv történeti nyelvtana* II/1. Akadémiai Kiadó, Budapest, 321–54.
 Rácz Endre 1991. *Az egyeztetés a magyar nyelvben*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Gugán Katalin

SUMMARY

Gugán, Katalin

Subject–predicate agreement in Middle Hungarian

This paper discusses person/number agreement between subject and predicate in the Middle Hungarian period. In view of the fact that in most of these constructions formal agreement is the only possibility, the author gives detailed consideration only to cases in which the speaker can choose between two – or in some cases, from three – different types of agreement (formal and semantic agreement, as well as redundant formal agreement). The possibility of choice among these

types of agreement is peculiar to the period under investigation in some cases, but in others it is a quite general feature that is present in today's Hungarian, too; the regularities of person agreement are in general identical with those of earlier as well as later periods, whereas number agreement exhibits certain differences of proportion. With respect to the latter topic, two main groups of cases can be distinguished: first, cases in which the sentence has a single subject but its meaning or that of some other part of the sentence may elicit plural agreement (e.g., a collective noun, a noun of quantity, a quantified noun, or a noun with a possessive suffix in the role of subject, or else a subject accompanied by an adverbial of companion); and second, cases in which coordinated subjects open the possibility of choice between formal and semantic agreement. It is a special feature of Middle Hungarian that the predicate can be an adverbial participle; in these cases, the form of the participle exhibits number agreement or lack of agreement between the subject and the predicate.